

020

Dr Adem Handžić, TUZLA I NJENA OKOLINA U XVI VIJEKU, Svjetlost, Sarajevo 1975. (str. 401).

Uz svoj 30-godišnji jubilej sarajevska »Svjetlost« je, između ostalog, izdala i ovu monografiju o istoriji Tuzle i njenog šireg regiona u XVI vijeku.

Odmah na početku treba reći da smo dobili jedno naučno djelo zasnovano svojim najvećim dijelom na, do sada, nepoznatim turskim izvorima. Spisak upotrijebljenih izvora sadrži 40 brojeva neobjavljenih turskih izvora, najvećim dijelom opsežnih turskih deftera. Mora se priznati da je autor znalčki iskoristio zaista obilje podataka iz ovih deftera i ukomponovao ih u svoje djelo, ubacujući često u tekst primjere iz izvora. Baš zbog toga što je zasnovana na nepublikovanoj i nepoznatoj građi, koju je trebalo što konkretnije citirati i često tekstualno navoditi u fragmentarnim izvodima, studija ima uglavnom analitički karakter, a u ovom slučaju takav metod obrade bio je jedino opravdan.

Knjiga je podijeljena u dva osnovna dijela. U prvom, uvodnom poglavlju, zajedničkom za oba dijela, autor se ukratko osvrće na upotrijebljene izvore i literaturu i na njihov značaj (str. 7—12).

Prvi dio knjige nosi naslov **Tuzlanska oblast**, a sadrži šest poglavlja. U ovom dijelu je obuhvaćena i obrađena oblast koju zatvaraju rijeke Drina, Sava, Bosna i Krivaja. Ovo je područje predstavljalo veću polovinu Zvorničkog sandžaka, onu s lijeve strane Drine. Međutim, u nekim pitanjima ovdje je teritorijalno obuhvaćen cijeli taj sandžak, tj. i njegove nahije sa desne strane Drine (sjeverozapadna Srbija). Prvi dio knjige vrlo je značajan i zbog toga što je rasvjetljavana problematika u širim teritorijalnim okvirima. Smatram da je ovdje izuzetno značajno rasvjetljavanje demografske problematike u ovoj oblasti.

I — poglavlje: **Sol prije Turaka** (str. 15—26). U ovom poglavlju iznesen je istorijat te oblasti od najstarijih vremena, koja je oduvijek integralno pripadala Bosni. Najraniji turski izvori su pomogli da se konkretno razluči koja je područja obuhvatao teritorijalni pojam Sol. Iz njih se moglo utvrditi da su tu i prije turske vlasti postojale dvije župe (kasnije nahije), Gornje i Donje Soli, kao i konkretno obilježiti opseg tih župa.

II — poglavlje: **Turska osvajanja u sjeveroistočnoj Bosni** (str. 27—40). Ovdje je utvrđen redoslijed turskih osvajanja pojedinih naselja i područja. Do sada se u nauci smatralo da je tuzlansko područje palo pod tursku vlast 1512. godine, ali se sada, na osnovu do sada nepoznatih turskih izvora, dokazuje da je ono definitivno potpalo pod tursku vlast nešto prije 1574. godine. Isto tako su ovdje konkretno praćene teritorijalne promjene u procesu širenja turske vlasti do Save, sve do pada ugarske srebreničke banovine (1512).

III — poglavlje: **Zvornički sandžak** (str. 41—48). U ovom je poglavlju obrađeno formiranje Zvorničkog sandžaka i prikazani uslovi koji su doveli do njegovog formiranja. Osnovan je oko 1480. godine i prvobitno obuhvatao manju oblast koja se prostirala s lijeve strane Drine. Kasnije se postepeno proširivala da bi konačno padom Beograda (1521. godine) i na srbijanskoj strani bio proširen sve do Save, kada mu je pripojeno šabačko područje sa Mačvom.

IV — poglavlje: **Administrativno-sudska podjela zvorničkog sandžaka** (str. 49—58). Zvornički sandžak je nakon osnivanja obuhvatao samo tri kadiluka (Zvornički, Srebrenički i Brvenički). Postepeno se širio na sjever pripajanjem novih područja, što je dovelo do osnivanja novih kadiluka, tako da je ovaj sandžak krajem XVI vijeka bio podijeljen na 8 kadiluka (5 na bosanskoj i 3 na srbijanskoj strani). Ovdje je prikazana i administrativna podjela navedenih kadiluka na nahije. Krajem tog vijeka navedeni sandžak je obuhvatao 31 nahiju, 21 na bosanskoj i 10 na srbijanskoj strani.

V — poglavlje: **Vojno uređenje Zvorničkog sandžaka** (str. 59—77). Tu je prikazana vojnostrategijska organizacija i dati pregledi konkretnih vojnih efekta. Nabrojani su poimenice svi, po izvorima utvrđeni sandžak-bezi, a zatim je prikazan broj i veličina svih timara i zijameta prilikom pojedinih popisa u tom vijeku. Razmotreno je i pitanje utvrđenih gradova. Turci su u toj

oblasti održavali posade u 12 tvrđava. Na kraju je govoreno o posebnoj vrsti spahija, o džindijama.

VI — poglavlje: **Stanovništvo** (str. 78—162). Ovo je najveće i najvažnije poglavlje u prvom dijelu knjige. Autor tu želi da utvrdi kakve su promjene nastale kod pristalica »bosanske crkve«, kod rimokatolika i kod pravoslavnih poslije osvojenja tih krajeva od strane Turaka. U tom pogledu on konstatuje i objašnjava kako je došlo do potiskivanja pristalica prve dvije konfesije naseljavanjem stočara ili bivših stočara sa takozvanim vlaškim statusom i povlasticama, koji se u ovo vrijeme naseljavaju u sjeverno Podrinje iz Hercegovine, oblasti Pavlovića i iz Srbije. Turskim osvajanjem struktura stanovništva se sve više mijenjala ne samo imigracijama mnogih vlaha stočara, što je dovelo do preovlađivanja pravoslavnog stanovništva među hrišćanima, nego posebno zbog procesa islamizacije.

Autor je dao i vrlo interesantne podatke o crkvama i manastirima, kao i o sveštenstvu, koliko se moglo zaključiti iz podataka deftera i drugih izvora. U vezi sa islamizacijom dati su vrlo konkretni podaci o širini i tempu tog procesa u toj oblasti, ukoliko o tome daju podatke postojeći izvori.

Drugi dio knjige nosi naslov: **Uže tuzlansko područje**. Ovaj dio predstavlja iscrpnu analizu (demografsku, privrednu, urbanu) dviju tuzlanskih nahija sa posebnim prikazima dvaju centralnih gradskih naselja. Sadrži sedam poglavlja.

I — poglavlje: **Grad Donja Tuzla** (str. 165—188). Tu je razmatran razvitak gradskog naselja Donje Tuzle, kojeg su Turci zatekli kao malenu varošicu. Tu je začeta franjevačka crkva Sv. Petra. Postojala je tu i srednjovjekovna tvrđava, koja je srušena prilikom turskog osvojenja 1463. godine, a turski je izvori nazivaju »Drveni grad«. Slani izvori su bili glavni faktor koji je uslovio razvitak ovog naselja. Islamizacijom varoš je poprimila orijentalnu fizionomiju. Detaljno je prikazan urbani razvitak pojedinih mahala. U drugoj polovici XVI vijeka D. Tuzla je postala sjedište kadiluka.

II — poglavlje: **Grad Gornja Tuzla** (str. 189—208). Još manje naselje od D. Tuzle Turci su zatekli varošicu G. Tuzlu. Zbog svog malenog značaja ona se ranije počela razvijati u orijentalno-muslimansku kasabu. I tu su bili nastanjeni franjevci, ali su već početkom 5. decenija morali napustiti. G. Tuzlu i preseliti se na Gradovrh kod D. Tuzle. I ovdje je na isti način pružen detaljan urbani razvitak gradskog naselja u XVI vijeku. Gornja Tuzla je oko 1600. godine doživjela završnu fazu svog urbanog širenja, a tada je imala 11 muslimanskih i jednu kršćansku mahaluu.

III — poglavlje: **Gradsko stanovništvo** (str. 209—221). U ovom je poglavlju razmatrana struktura stanovništva u dva gradska naselja. Dokazuje se da se gradsko stanovništvo uglavnom sastojalo od doseljenog okolnog seoskog stanovništva. Gradsko stanovništvo se zapravo sastojalo od zatečenog varošskog katoličkog stanovništva, zatim od doseljenih vlaha-stočara koji se naseljavaju u ovu oblast, kako u seoska tako i u gradska naselja. Sredinom XVI vijeka nalazimo veću skupinu vlaha sa popom i knezom na čelu, naseljene i u D. i u G. Tuzli. I ovo doseljeno, kao i ono zatečeno varoško stanovništvo se postepeno islamizira te gradovi u demografskom, kao i u urbanom smislu, poprimaju orijentalnu fizionomiju. Ovdje je naročito analiziran proces doseljavanja okolnog seoskog stanovništva u Gornju Tuzlu i Donju Tuzlu sa donošenjem mnogih primjera iz deftera.

IV — poglavlje: **Gradska privreda**: (str. 222—248). Gradska privreda u obadva naselja sastojala se od solarske i zanatske privrede. Najprije je analiziran proces proizvodnje soli od najranijih vijesti do kraja XVI vijeka. Slani izvori su prvobitno imali uski lokalni značaj, a Turci su ubrzo proizvodnju soli unaprijedili. Prvi zakupi tih solana datiraju iz 1477. godine. Prije 1548. godine Turci su donijeli i prvi zakon o tuzlanskim solanama. Tokom vremena ta je proizvodnja trajnim zakupom sasvim bila prešla u privatno vlasništvo pojedinaca, a zatim, njihovim zavještanjem, prešla je bila u ruke pojedinih vakufa.

Zatim je razmatrano pitanje razvitka zanatstva. Istaknut je izvjestan značaj zatečenog zanatstva po selima i varošima. Osjetan i brz razvitak zanatstva počinje, međutim, dolaskom turske vlasti, koja sa sobom donosi i tekovine arapske i bizantijske materijalne kulture. Razvitak zanatstva u ovim kasobama bio je istovetan razvitku u drugim gradovima, sa izvjesnim svojim specifičnostima. Do sredine XVI vijeka u dvije Tuzle bilo se razvilo oko 30 različitih zanata. Broj zanatlija u Gornjoj Tuzli i Donjoj Tuzli bio je približno isti, iznosio je u svakoj oko 200 zanatlija, tj. približno je odgovarao polovini broja naseljenog stanovništva u njima. Do kraja vijeka taj se broj dalje povećavao.

Na kraju, razmatrano je i tržište u tim gradovima. Dvije Tuzle u XVI vijeku predstavljale su najrazvijenije trgovce u sjeveroistočnoj Bosni. Živa razmjena odvijala se i sa primorskim gradovima, pa se na tim trgovima prodavala i uvezena roba.

V — poglavlje: **Nahija Gornja Tuzla** (str. 249—276). Utvrđen je teritorijalni okvir nahije. Prostirala se između nahija: Spreča, Završ, Visori i Donja Tuzla. Bila je to jedna od manjih nahija u Zvorničkom sandžaku. Uglavnom, cijela je nahija spadala u sultanski has. Obuhvatala je 27 sela i četiri naseljena čifluka. Naselja su ovdje sva pojedinačno analizirana, pruženi su podaci o stanovništvu, o baštinskim posjedima, o islamizaciji, o seobi u gradove i o privredi. Stanovništvo je dato i tabelarno, na kraju poglavlja.

VI — poglavlje: **Nahija Donja Tuzla** (str. 277—326). I ovdje je prvo govoreno o položaju i opsegu nahije. Prostirala se između nahija Visori, Jasenica, Smoluća, Drametin, Spreča i Gornja Tuzla. Bila je to jedna od većih nahija u ovom sandžaku. Brojala je ukupno 56 naselja i 5 naseljenih čifluka, dakle, bila je duplo veća od nahije Gornja Tuzla. I ovdje je data iscrpnija analiza o svakom pojedinom naselju. Zbog slanih izvora, kao i zbog toga što je stanovništvo pomagalo u proizvodnji soli, cijela nahija je pripadala sultanskom hasu, u stanovništvo je uživalo fiskalne povlastice. U ovoj nahiji, kao i u gornjotuzlanskoj, bila je uočljiva organizacija vlahā—stočara. I u jednoj i u drugoj nahiji postojao je vlaški starješina (knez), a dobar broj sela imao je primičura. Na kraju je dat tabelarni pregled stanovništva.

VII — poglavlje: **Seoska privreda** (str. 327—359). Kako se ovdje vidi, konkretne podatke o seoskoj privredi iz ranijeg perioda pružaju jedino turski popisi. Ovo je do sada jedini potpuniji prikaz seoske privrede u jednom području u Bosni u ovom ranom periodu. Autor ovdje iznosi podatke i analizira sve zastupljene privredne grane u tuzlanskom regionu, i to: ratarstvo, vinogradarstvo, stočarstvo, pčelarstvo, vočarstvo, povrtlarstvo i peradarstvo. Ovdje je prikazana svaka ova grana pojedinačno. Naročito je značajan prikaz stanja tadašnjih vinogradarskih kultura na tuzlanskom području, iz kojeg se vidi da je u većini naselja tog područja vinogradarstvo predstavljalo najznačajniju kulturu. Na kraju je pružen tabelarni pregled svih privrednih kultura po pojedinim selima.

Ova knjiga sadrži i potrebne indekse (geografskih i ličnih imena), što čitaocu omogućuje da se lakše njome koristi. Također su date i dvije geografske karte, karta Zvorničkog sandžaka i karta nahija Gornje i Donje Tuzle u XVI vijeku. Na kraju je donesen opširniji rezime na engleskom jeziku. U cjelini ova knjiga predstavlja neosporno značajan doprinos istoriografiji Bosne i Hercegovine. Ovdje ću biti slobodan da navedem izvjesne konstatacije prof. B. Đurđeva, koje je iznio u svojoj recenziji upućenoj »Svjetlosti«:

»Ovom je studijom prvi put u našoj istorijskoj nauci dat prikaz istorije jednog grada u našoj zemlji pod turskom vlašću u XVI vijeku u kompleksnosti koja odgovara istraživanju u modernoj sociološkoj i ekonomskoj istorijskoj školi kada se ona ograničava na istraživanja ove vrste. Mora se također reći da je A. Handžić prikaz Tuzle i njene privrede u XVI vijeku povezao sa prikazom privrede njene uže okoline, što je također uklopio u svoja podrobna istraživanja turskih deftera.«

Spaho Dž. Fehim

Devedeset godina industrijske proizvodnje soli u Tuzli — zbornik radova. Izdavač: Fabrika soli Tuzla, 1975, str. 175 i 70 likovnih priloga. Poslove prilikom organizacije rada na publikaciji izveo je Muzej istočne Bosne u Tuzli.

Proizvodnja soli u tuzlanskom kraju svakako je vrlo starog datuma. No, proizvodnja u modernom tehničkom smislu uvedena je tek 1885. godine. Prigodnim svečanostima 17. septembra 1975. godine svečano je obilježen ovaj značajni jubilej.

Pored drugih akcija vezanih za ovu prigodu, Fabrika soli Tuzla, u organizaciji Muzeja istočne Bosne, izdala je i knjigu kao trajno obilježje događaja. Knjiga sadrži osam priloga sa raznim temama. U dva članka dat je prikaz starije prošlosti regiona (D. Basler: »Župa i grad soli u srednjem vijeku«; Dr A. Handžić: »Tuzlanske solane od XV do XVII stoljeća«), u tri rada prikazani su događaji iz novijeg vremena (T. Grbelja: »Učešće tuzlanskih solarskih radnika u naprednom radničkom pokretu i NOB«; D. Otašević: »Solana u obnovi i socijalističkoj izgradnji«; J. Čilimković: »Važniji datumi u istoriji tuzlanske solane«), a tri priloga odnose se na tehniku dobivanja soli (Dipl. inž. P. Jovanović: »Ležište kamene soli u Tuzli«; M. Husejnefendić: »Način proizvodnje varene soli«; Dipl. inž. S. Buljugić: »Tehnološki proces proizvodnje vakumirane kuhinjske soli«).

»Devedeset godina industrijske proizvodnje soli u Tuzli« nije prva publikacija u nas kojom neka industrijska grana obilježava svoj jubilej, no ipak je po mnogočemu svojevrsna. Međutim, dok je većina takvih edicija obično ograničena na nekoliko efektnih fotografija i vrlo škrti deklarativni tekst, ovaj jubilarni zbornik Fabrike soli Tuzla zbog svog sadržaja, bez sumnje, će ući u mnogu kuću kao dio baštine. Ljudi će u njemu naći sebe, svoju mladost i svoje bližnje.

Reprezentativan po opremi, a po sadržaju intiman kao porodična relikvija, Zbornik nam se predstavlja kao neka vrsta matične knjige bosansko-hercegovačkog solarstva.

Duro Basler

Izložba »Tuzlansko solarstvo od najstarijih vremena do danas«

Povodom proslave devedesetogodišnjice industrijske proizvodnje soli u Tuzli Muzej istočne Bosne i Fabrika soli u Tuzli pripremili su izložbu »Tuzlansko solarstvo od najstarijih vremena do danas«. Izložba je otvorena 17. IX 1975. godine u staroj solani na pogonima kazana, koji su istovremeno poslužili i kao eksponati ove izložbe. Stručnu i tehničku postavku izložbe dao je Muzej istočne Bosne, a autori izložbe su kustos Salih Kulenović i viši kustos Žarko Ilić. Izloženi materijal prikupljen je iz sistematskih zbirki i biblioteka Muzeja istočne Bosne u Tuzli, Zemaljskog muzeja i Muzeja revolucije u Sarajevu, te iz dokumentacije Fabrike soli u Tuzli i iz privatnog poseda radnika Solane.

Postavljena u autentičnom ambijentu, u staroj solani, izložba, zahvaljujući raznovrsnim arhivskim materijalima, fotografijama i originalnim eksponatima, prikazuje eksploataciju slane vode i proizvodnju soli, te tehnološke procese i solarska postrojenja tuzlanskog solarstva od srednjeg veka do danas. Posebnu vrednost izložbe predstavlja prikazivanje uslova života radnika solane u raznim društveno-ekonomskim periodima, njihovo socijalno stanje i revolucionarne pokrete. Tako je izložbom obuhvaćen ne samo razvoj jedne značajne privredne grane nego i mesto i značaj čoveka, radnika i proizvođača u proizvodnji.

Izložba je koncipirana tako da ona bude osnova za stvaranje muzejske zbirke solarstva, koje u Tuzli ima ne samo dugogodišnju tradiciju nego i značajan udeo u njenoj privredi.

Osim toga, ovom izložbom je na najbolji način pokazano kako kultura i privreda, kada se udruže, mogu dobro i korisno da saraduju.

Radmila Kajmaković